

Wilfried Bossier
André Mommen

LINKSE VISIES
OP DE KRISIS

EPO

Berchem

1982

fonds van de overheid, dat bedoeld is om de nieuwe investeringsprojecten van de ondernemingen te financieren. Wat na betaling van deze huur nog aan ondernemingsinkomsten overschiet, wordt door de arbeidersraad verdeeld over nieuwe investeringen, allerlei reserves, eventuele bijkomende arbeidsvergoeding of nieuwe kollektieve voorzieningen (refters, kinderkribben, enz.). Ook kan de arbeidersraad van de zelfbeheerde onderneming beslissen overschotten (niet-verdeelde ondernemingsinkomsten) tegen voldoende aantrekkelijke intrest bij een staatsbank te deponeren als reserve waaruit eventuele latere tijdelijke ondernemingsverliezen kunnen worden goedgemaakt.

Men merke op dat het zelfbeheer-socialisme bitter weinig ruimte laat voor bureaucratie in het bedrijfsleven en in het leven van de mens. Dit neemt niet weg dat de produktiemiddelen uitsluitend en onvervreemdbaar overheidseigendom zijn. De oplossing van de huidige crisis door middel van produktieve overheidsinvesteringen is bijgevolg best verzoenbaar met het zelfbeheer-socialisme. Dergelijke overheidsinvesteringen zijn bovendien zelfs een stap naar dit zelfbeheer-socialisme. De eis van overheidsinvesteringen is een revolutionaire eis, in de mate dat de arbeidersklasse ze vandaag verbindt met de gerechtvaardigde verzuchting naar een democratische makro-ekonomische planning; naar autonomie en arbeiderszelfbeheer voor de bedrijven waarin de staat meerderheidsparticipaties verwerft. Door de klassenstrijd rond deze kwalitatieve eisen aan te wakkeren, geloof ik dat de socialisten, de kommunisten en de kristelijke syndikalisten een daadwerkelijke bijdrage leveren tot een links alternatief. Het moet duidelijk zijn dat er een oplossing voor de crisis is en dat deze oplossing noch de ekonomie in de bureaucratie en de verpolitizing dompelt, met alle gevolgen vandien voor de ekonomische efficiëntie en voor de snelheid waarmee wij ekonomische doelen bereiken, noch de ontwikkeling van de democratie in al zijn facetten dwarsboomt. Enkel het zelfbeheer-socialisme behoedt ons te pletter te slaan op de klippen van de neoliberale resp. technokratische kisisremedies.

OVER HET PRINCIPE VAN EEN NIEUWE EKONOMIE

RUDOLF BOEHM

Volgens mij maakt men het zich vaak bij het aanduiden van 'alternatieven' die een uitweg moeten bieden uit de tegenwoordige ekonomische crisis, te gemakkelijk; zeker aan de rechterzijde, maar ook aan de linkerzijde. Men legt zich helemaal geen rekenschap af van hetgeen louter logisch vereist is om tot het formuleren van zo'n alternatief te komen. Om een geldig en werkzaam alternatief te kunnen aanduiden, is eerst en vooral vereist dat men de werkelijke oorzaak van de crisis weet te achterhalen. Want die moet weggewerkt worden en een geldig en werkzaam alternatief kan slechts op een ander beginsel berusten dat in plaats van de oorzaak gesteld moet worden. Om de oorzaak van de crisis te weten te komen is het ten tweede nodig zich voorafgaandelijk ervan te verzekeren waarin de crisis zelf eigenlijk bestaat. En daarvoor is ten derde vereist dat men zich een overzicht verschafft van het verschijnsel van de crisis in zijn gehele uitbreiding. Bij dit laatste moeten we beginnen om vervolgens een poging te doen om te vatten waarin de crisis eigenlijk bestaat, haar oorzaak te achterhalen en om op basis daarvan een alternatief aan te duiden.

DE OMVANG VAN DE KRISIS

Het heeft weinig zin de crisis, haar evolutie en de factoren die ertoe hebben bijgedragen slechts in één land te willen bestuderen. Wie niet slechts binnenlandse kranten leest, moet integendeel verbijsterd staan over het feit in welke mate in bijna alle landen van het Westen, op enkele cijferafwijkingen na, de crisis in precies gelijklopende bewoordingen

wordt beschreven. Daarbij worden niettemin geregeld voorstellen geopperd om de crisis in eigen land te overwinnen die indien ze zouden slagen, de crisis in de omringende landen op een manier zouden aanscherpen dat ze van daaruit onvermijdelijk op het eigen land zou terugslaan; men denkt er niet aan hoezeer het in de mode is om de verstremgeling van de wereldeconomie te beklemtonen – om meer radikale voorstellen als utopisch van de hand te wijzen. In feite is de tegenwoordige economische crisis die tegen het einde van de zestiger of in de eerste van de zeventiger jaren haar aanvang heeft genomen, in ieder geval een crisis van al de ontwikkelde industrielanden van het Westen, met uitzondering misschien van Japan. Maar die crisis doet zich eveneens gelden in de socialistische landen van het Oostblok, hoewel gedeeltelijk onder andere verschijningsvormen en, op het eerste gezicht ook minder scherp; maar dit laatste wellicht alleen omdat de economische crisis in die landen al sinds lang latent aanwezig is.

De crisis is echter ook sterk doorgedrongen tot de landen van de Derde Wereld hoewel ze ook daar opgetreden is in een situatie die al tevoren en al lang meer dan kritisch was; dit laatste zowel als de bijkomende recente crisis heeft daarbij vermoedelijk een oorzaak die eerder te zoeken is in de ontwikkeling van de economie in de 'Eerste' en 'Tweede' wereld dan in die landen zelf. Een uitzondering maken, meer bepaald sinds 1973, enkele, lang niet alle, olielanden (de 'Vierde' wereld).

Uit deze vaststelling n.l. dat we in feite te maken hebben met een economische *wereldcrisis* kan reeds een belangrijke, hoewel negatieve konklusie getrokken worden. Het is weinig waarschijnlijk dat enig plan om uit de crisis te geraken een kans maakt dat gelijkt op één van de plannen die in de voorbije jaren reeds toegepast werden in de verschillende landen en onder verschillende politieke bewinden: door Demokraten (Carter) of Republikeinen (Reagan) in de Verenigde Staten, door Labour (Wilson-Callaghan) of Konservatieven (Thatcher) in Groot-Brittannië, door PvdA (Den Uyl) of CDA (Van Agt) in Nederland, door Kristen-demokraten in Italië of door Sociaal-demokraten in West-Duitsland; ook in Frankrijk heeft de economische politiek van Giscard en Bar-

re weinig uitgehaald, terwijl nog af te wachten blijft wat het socialistisch plan van Mitterrand en Mauroy zal opleveren hoewel het gelijkenissen vertoont met het mislukte Labour-programma en zelfs met het beleid van de Belgische regeringen onder Martens en Eyskens. Wat Japan betreft, dit land heeft zijn voordelige situatie slechts kunnen handhaven en verder uitbouwen *ten koste van* de overige Westerse industrielanden; wat betekent dat het slechts door één of enkele andere landen uit zijn gunstige positie zou kunnen verdrongen worden, terwijl dit aan de globale situatie weinig zou veranderen. Maar ook de Oostblokl landen kunnen bezwaarlijk dienen als voorbeeld voor een economische politiek om uit de crisis te geraken, indien het tenminste waar is dat ze in wezen met dezelfde crisis af te rekenen hebben als wij, waarop ik onder het volgend punt nader inga.

HET WEZEN VAN DE KRISIS

Ik meen te mogen stellen dat de tegenwoordige economische crisis in wezen neerkomt op een (opnieuw) dalende opbrengst van het werk van de mensen; zowel voor de overgrote massa van de individuen (ondernemers die failliet gaan inbegrepen) alsook voor de gemeenschapsvoorzieningen (van staat en parastatalen) en inmiddels zelfs de ondernemingen in hun geheel genomen. We hebben een reële inflatie, die voor de massa ook door de 'indexering' van de lonen (in de landen waar die bestaat) niet weggewerkt wordt, d.w.z. een verlies van koopkracht in verhouding tot het geleverd werk. De globale koopkracht wordt nog eens verminderd door de lage vervangingsinkomsten van de werklozen. Voor hen gaat het wel niet over een dalende opbrengst van hun werk, gezien ze niet werken, maar ook zij worden precies niet tewerkgesteld omdat hun werk weinig of zelfs alleen maar kosten zou opleveren, voor de ondernemingen dan. En dit opnieuw omdat het werk van de mensen slechts produkten oplevert die in toenemende mate te duur worden om nog kopers te vinden onder hen die eraan behoefte heb-

ben. Het werk van de mensen levert ook niet meer voldoende middelen voor de staat op (belastingen) om hem in staat te stellen, zonder buitensporige schulden te maken, te blijven opkomen voor de noodzakelijke sociale voorzieningen. Het werk levert ook niet voldoende, geschikte en betaalbare produkten op om door hun export de gevraagde importgoederen te kunnen betalen. Dat is, in reële termen uitgedrukt, de beschrijving van de crisis op het gebied van de staatsfinanciën en de handels- of betalingsbalans.

Dat dit, de dalende opbrengst van het werk van de mensen, de eenvoudige kern van de crisis is, moge blijken uit een tegenproef. Indien de crisis erin zou bestaan dat het de ondernemingen slecht zou gaan, terwijl de massa van de mensen goed zou kunnen leven, dan zou dat juist géén crisis zijn. Dat geldt zelfs voor de staat. Indien daarentegen de ondernemingen zouden bloeien en hoge winsten maken terwijl de mensen er slecht voor zouden staan, zou dat nog steeds een economische crisis betekenen. Maar zelfs de werkloosheid is niet de kern van het probleem. Stel dat het probleem van de werklozen zou opgelost worden door de voor hun lonen vereiste som af te pakken van de tot nu toe nog werkenden, dan zouden we, hoewel in een op die manier gewijzigde vorm, nog steeds al de verschijnselen van de crisis hebben, en meer bepaald een verminderde opbrengst van het werk van allen.

Dat brengt mij tot de situatie in de socialistische landen van het Oostblok. In die landen is het tewerkstellingsprobleem inderdaad opgelost op de zojuist aangeduide manier: door de lonen van allen laag te houden. De koopkracht van die lonen is wel, wat de basisbehoeften betreft, hoger dan de officiële (zelfs de in de Oostbloklanden zelf voorgeschreven) wisselkoersen t.o.v. westerse munten laten vermoeden; dit omdat de prijzen voor die basisbehoeften massaal gesubsidieerd worden uit de winsten gemaakt door de staatsbedrijven. De winst van die ondernemingen speelt dus, terloops gezegd, in die landen een cruciale rol. Er bestaat zelfs, bij een kleine meerderheid of bij een grote minderheid, een belangrijk overschot van 'koopkracht'. Maar dit omdat goederen die ook maar van ver op 'luxe' trekken deels ontzettend duur en op die manier toch onbereikbaar zijn, deels echter ook ge-

woon niet te krijgen zijn, wat soms (recent in Polen) ook nog voor de eigenlijk goedkope basisgoederen geldt. Dit is de manier waarop de Oostbloklanden, naast het probleem van de tewerkstelling, ook dat van de inflatie hebben 'opgelost': de prijzen zijn betrekkelijk stabiel, maar vele goederen zijn gewoon nauwelijks te vinden ofwel, zoals voor de meeste, nauwelijks te betalen. Natuurlijk hoort er een zwarte markt bij, en ook, zoals bij ons, een zwarte arbeidsmarkt. Sinds lang al brengt in de landen die zichzelf socialistisch noemen, omdat ze de private eigendom van de produktiemiddelen hebben afgeschafte, het werk van de mensen zelfs minder op dan in de meeste kapitalistische landen, en daar komt nu ook in het kader van de tegenwoordige crisis nog een dalende opbrengst bij.

Daardoor wordt de reeds boven uitgesproken konklusie bevestigd: er valt zeker niet zomaar een oplossing van de crisis te verwachten van een politiek van nationalisering, en evenmin van maatregelen die daar in feite of gedeeltelijk op neerkomen.

Wat de landen van de Derde en 'Vierde' Wereld betreft, dient in dit verband voornamelijk het volgende aangestipt. Hun situatie zou wel eens erop kunnen wijzen dat al reeds lang het werk van de mensen in onze 'rijke' landen heel wat minder heeft opgeleverd dan men geneigd is te vermoeden, dat namelijk die 'rijkdom' voor een groot deel berustte op de uitplundering van de Derde-Wereldlanden in het koloniaal en neo-koloniaal tijdperk. Over tientallen jaren heen hebben de 'ontwikkelde' landen massaal hun grondstoffen, maar ook andere zaken, van katoen over koffie tot pelsen en diamanten, uit die 'ontwikkelingslanden' gehaald, en dit mits minimale tegenprestaties.

De handel tussen de 'ontwikkelde' en de 'ontwikkelingslanden' bedraagt, afgezien van de olierekening, slechts een lachwekkend laag percentage van de wereldhandel – in centen uitgedrukt. Dat betekent vermoedelijk enkel maar dat hele bevolkingen in de 'ontwikkelde' landen bijvoorbeeld jarenlang koffie kunnen drinken – mits levering van een klein aantal televisie-toestellen. Sinds 1973 laten enkele van die 'ontwikkelingslanden' zich niet langer de prijzen voor één van die grondstoffen, nl. olie, door ons dikteren, maar vragen

ze prijzen die in een meer redelijke verhouding staan tot onze enorme afhankelijkheid ervan ten behoeve van onze 'ontwikkeling'. Dit is op zichzelf zeker niet de oorzaak van de tegenwoordige crisis. Maar de belangrijke rol die de tegenwoordige olieprijs spelen voor onze economische situatie, wijst op het feit dat wellicht omgekeerd de voorafgaande bloeiperiode van de naoorlogse westerse economie voor een groot deel slechts te danken was aan de beschikbaarheid van praktisch gratis-energie en andere grondstoffen. Ook valt op te merken dat de Derde-Wereldlanden, ook afgezien van de olielanden, door de recente crisis misschien minder hard werden getroffen dan men, gezien hun zwakke uitgangspositie, had kunnen verwachten. Ook op andere gebieden dan dat van de olie begint de ontvoogding van die landen heel geleidelijk werkzaam te worden. Maar niet dat is de oorzaak van de crisis, zoals reeds gezegd. Het geeft alleen aanleiding tot een aanvulling van de gegeven omschrijving van de crisis door de volgende formulering: de crisis van de 'ontwikkelde' landen bestaat in het feit dat de opbrengst van het werk van de mensen in die landen daalt daar waar ze niet langer in feite verzekerd wordt door de beschikbaarheid van praktisch kosteloze energie en grondstoffen. Wat de Oostbloklanden betreft, moet vermeld worden dat de Sovjet-Unie aan de uitplundering van de Derde Wereld niet heeft deelgenomen, maar zelf over enorme en zeer gevarieerde grondstoffenreserves beschikt; zonder deze hadden de socialistische landen ook hun tegenwoordig economisch niveau niet kunnen bereiken, tenzij door onrechtstreeks ook betrokken te zijn bij de economie van het Westen, zoals de DDR door haar feitelijke associatie met de EG (langs haar overeenkomsten over een soort binnenlandse handel met de BRD om).

DE OORZAAK VAN DE KRISIS

Indien de tegenwoordige crisis van de wereldeconomie in wezen bestaat in het feit dat het werk van de mensen een dalende opbrengst oplevert, voor de mensen zelf en zelfs voor

de ondernemingen, dan kan dit ook zó uitgedrukt worden dat het economisch systeem dat, vanuit de ontwikkelde industrielanden van het Westen zowel als het Oosten, onze historische wereld overheerst, niet (meer) 'efficiënt', of beter gezegd niet (meer) doelmatig is, indien nl. het doel van een economisch systeem erin bestaat door middel van menselijk werk met behulp van de rijkdommen van de aarde in de materiële behoeften van de mensen te voorzien. Dat dit slechts het gevolg van een of ander 'accident' (toeval) zou kunnen zijn terwijl bedoeld systeem op zichzelf wél doelmatig kan zijn, daarvóór spreekt op het eerste gezicht het feit dat de werking van dit systeem tot nog niet zo lang geleden, nl. in de jaren van de 'affluent society' na de laatste wereldoorlog, tamelijk bevredigend leek, althans voor de mensen binnen de ontwikkelde industrielanden zelf, voornamelijk die van het Westen. Maar zeker niet voor de miljarden mensen in de Derde Wereld. De 'ontwikkelde' landen zijn er nooit in geslaagd om de Derde-Wereldlanden op doeltreffende wijze te helpen zich eveneens te 'ontwikkelen'. Integendeel, zelfs deze uitdrukingswijze ('geslaagd'?) is nog misleidend, zoals boven reeds werd aangetoond. Globaal gezien, levert het systeem allang niet meer op. De vraag stelt zich bijgevolg of de crisis niet haar oorsprong heeft in het wezen van het systeem zelf.

Dàarvoor spreekt ook het volgende feit: al wat ik in onderhavig artikel zal te zeggen hebben over de oorzaak van de crisis, is in feite reeds gezegd en gefundeerd in mijn boek *Kritiek der grondslagen van onze tijd*, in Nederlandse vertaling verschenen in 1977 (bij "Het Wereldvenster", toen in Baarn), in het Duits reeds in 1974, nadat het manuscript reeds afgesloten was in 1973, vóór de eerste oliecrisis. Het is een filosofisch boek. De moderne wetenschap wil haar aanspraak op waarheid funderen op haar uitgekomen voorspellingen; dat kan hier ook eens ingeroepen worden in het voordeel van de filosofie. En het feit dat onze tegenwoordige crisis op grond van een bepaling van het wezen van ons economisch systeem voorspelbaar was, bevestigt het vermoeden dat die crisis inderdaad haar wortels heeft in het wezen van dit systeem zelf.

In dit geval zouden we moeten besluiten dat ons economisch systeem zelf in wezen ondoelmatig is. Welnu, dit -

voorlopig nog hypotetisch – besluit beantwoordt precies aan één van de bepalingen die Marx in *Het Kapitaal* gegeven heeft van het wezen van het 'kapitalisme', een bepaling die tot nog toe nauwelijks de aandacht van conservatieve of zelfs progressieve economen weerhouden heeft; nl. dat het kapitalisme een economisch systeem is dat berust op het principe van een "onvoorwaardelijke ontwikkeling van de produktie om de produktie, mits stelselmatige verwaarlozing van de behoeften van de mensen voorzover die niet moeten bevredigd worden terwille van dat principe." Dat maakt dit economisch systeem principieel ondoelmatig. Want het doel van een economie kan maar zijn in de behoeften van de mensen te voorzien, aan welk doel de 'ontwikkeling' van de produktieve krachten moet aangepast zijn. Maar in het kapitalisme vormt de ontwikkeling van die produktieve krachten zelf het enig doel, het middel is tot doel geworden, en het eigenlijk doel van een reële economie, de bevrediging van de behoeften van de mensen, dient ten hoogste nog als voorwendsel ter rechtvaardiging van de ontwikkeling van de middelen.

Onze hypotese wordt nu bevestigd door de volgende twee belangrijke feiten. Ten eerste werd de aangehaalde bepaling van het wezen van het kapitalisme door Marx, van de kant van de apologeten van het kapitalisme nooit tegengesproken. Alleen maar zouden ze het volgende toevoegen: het kapitalisme berust inderdaad op een onvoorwaardelijke ontwikkeling van de produktie om de produktie, en bijgevolg voornamelijk van de produktieve krachten zelf, onderminning van de doelstelling in de behoeften van de mensen te voorzien; maar juist en enkel op die manier, stellen de apologeten van het kapitalisme, kunnen dan óók de behoeften van de mensen best bevredigd worden. M.a.w. ze verdedigen een superieure doelmatigheid van het ondoelmatig (economisch) handelen. Dat komt bijvoorbeeld tot uitdrukking in de redeneringen van hen die tegenwoordig opkomen voor een politiek van 'loonmatiging' als uitweg uit de economische crisis: verminderde koopkracht zou de middelen moeten opleveren om de ondernemingen toe te laten hun produktieve krachten opnieuw verder te ontwikkelen, wat dan uiteindelijk erop zou neerkomen de bevrediging van de behoeften van de mensen opnieuw beter te verzekeren.

Marx' stelling betreffende de principiële ondoelmatigheid – de ondoelmatigheid als principe – van het kapitalisme wordt dus door de voorstanders van dit systeem geenszins ontkend, maar integendeel bevestigd.

Ten tweede moet echter beklemtoond worden dat ook de voorstanders van een 'socialistische' economie zoals die in de Oostbloklanden bestaat, hetzelfde principe aankleven. Ook zij zijn ervan overtuigd dat een onvoorwaardelijke ontwikkeling van de produktie om de produktie of voornamelijk van de produktieve krachten een absolute prioriteit toekomt, om juist op die manier uiteindelijk in de behoeften van de mensen beter te kunnen voorzien. Als dit een bepaling van het wezen van het kapitalisme inhoudt, dan verdedigen dus ook de Oostbloklanden in principe een kapitalistische economie. Het meest verbazende is wel dat zij bij het opkomen voor zo'n economisch systeem ook op Marx zelf beroep kunnen doen. Marx' formuleringen in *Het Kapitaal* kunnen namelijk de indruk wekken dat hij eigenlijk in het naleven van het principe van de onvoorwaardelijke ontwikkeling van de produktie om de produktie de positieve kant van het kapitalisme heeft gezien, en zijn negatieve kant eerder in het feit dat de onvoorwaardelijke doorzetting van dit principe nog door privébelangen tegengehouden wordt; en van het 'socialisme' zou hij dan precies een werkelijk onbepaalde toepassing en uitwerking van dit principe verwacht hebben. In ieder geval heeft Lenin, in *Staat en Revolutie*, hem zó verstaan.

We komen tot de volgende konklusie. Het economisch systeem dat onze historische wereld overheerst, steunt in wezen op de veronderstelling van een superieure doelmatigheid van het ondoelmatig (economisch) handelen. We hebben reeds tevoren kunnen vaststellen dat de tegenwoordige economische wereldkrisis bewijst dat dit systeem in werkelijkheid niets anders dan gewoon ondoelmatig is. M.a.w. de tegenwoordige crisis heeft haar eigenlijke oorzaak in een economisch systeem dat een onvoorwaardelijke ontwikkeling van de produktie om de produktie, of van de produktieve krachten, tot het hoogste principe heeft verheven. Het gevolg ervan is geweest dat steeds meer menselijke arbeidskracht en rijkdommen van de aarde werden en worden verslonden door de opbouw van een reusachtig produktieappa-

raat waarvan de omvang en de kosten, te zwijgen van de schadelijke uitwerkingen voor het leefmilieu, in een absolute wanverhouding staan t.o.v. wat het opbrengt onder de vormen van goederen en diensten die kunnen dienen voor de bevrediging van menselijke behoeften. Dat het op basis van dit systeem daartoe móest komen, kan ook op eenvoudige wijze begrepen worden. Het is juist dat bij het aanvatten van eender welke taak het voorafgaandelijk zich aanschaffen van de geschikte middelen om die taak tot een goed einde te brengen, een zekere prioriteit toekomt, maar dan in verhouding, en in een redelijke verhouding, tot het gestelde doel. In de mate dat men dit doel meent daarbij te mogen of zelfs te moeten vergeten, zal de ontplooiing van de middelen bij steeds toenemende inspanning in feite het eigenlijke doel steeds verder verwijderen. Het menselijk werk, zo zei ik, kent een dalende opbrengst. De oorzaak ervan is nu duidelijk: we werken veel te veel voor de produktie van produktiemiddelen waarvan de ontwikkeling de meeste inspanningen vraagt en die bovendien zelf voor een groot deel voor niets anders dienen dan om andere produktiemiddelen te produceren; de noodzakelijke bekostiging van die 'ontwikkeling' maakt de eindprodukten, voor zover die nog beantwoorden aan de menselijke behoeften, steeds duurder en moeilijker bereikbaar. Niet weinige goederen en diensten waaraan een behoefte bestaat, worden zelfs helemaal niet aangeboden.

HET ALTERNATIEF

Uit het voorgaande moet op de eerste plaats nog eens duidelijker geworden zijn waarin een alternatief dat ons zou toelaten de economische crisis te overwinnen niet kan bestaan, nl. niét in eender welke maatregel van herverdeling van voordelen en lasten die het bestaande systeem als dusdanig niet aantast. Want dat systeem zelf levert niet langer op. Een verhoging van de koopkracht bij de massa, om op die manier de afzet van de ondernemingen op de binnenlandse markt en de kansen van tewerkstelling te verbeteren, zit er gewoon-

weg niet in. In feite zou het erop neerkomen dat de ondernemingen zelf de centen bijpassen die de mensen nodig hebben om de stijgende prijzen van goederen en diensten te betalen. Maar nog erger zouden de gevolgen van eender welke vorm van 'loonmatiging' zijn. Indien de daardoor opgebrachte middelen ervoor gebruikt worden om de winsten van de ondernemingen te verhogen en ze op die manier in staat te stellen nieuwe investeringen te bekostigen, zouden deze zeker gedaan worden met het oog op 'rationalisering'. Deze leiden tot nog meer verlies van werkgelegenheid, bijgevolg tot nog meer vermindering van de globale koopkracht – spijs bijkomende kosten voor de staat onder de vorm van werkloosheidsuitkeringen – en daarmee tot bijkomende moeilijkheden, ook voor de ondernemingen zelf. Om onze economische crisis te overwinnen is er geen ander alternatief dan een echte omwenteling van geheel ons economisch systeem. Die revolutie komt niet tot stand door straatgeweld, en haar doelstelling kan zich niet beperken tot het vervangen van de borden aan de ingang van de bedrijven of het vervangen van de leden van de beheerraden. De omwenteling moet bestaan in een geleidelijke, maar doorgedreven herschikking van onze produktiewijze op basis van een nieuw principe. Het bestaande economisch systeem moet vervangen worden door een ander dat zich werkelijk tot enig doel stelt de behoeften van de mensen te bevredigen, en geen andere belangen te behartigen dan die uit deze behoeften van de mensen voortvloeien.

Dat dit inderdaad iets principieel anders inhoudt dan de tot nu toe in onze economie dominerende produktiewijze moge blijken uit het feit dat deze laatste zou ineensorten indien ze ertoe zou leiden de behoeften van de mensen op langere termijn daadwerkelijk te bevredigen; ons economisch systeem leeft ervan de behoeften van de mensen zoveel mogelijk *niet* te bevredigen, maar integendeel alle behoeften steeds te hernieuwen en steeds nieuwe behoeften te scheppen. Dàarvoor zijn steeds nieuwe investeringen vereist, steeds meer kapitaal, steeds nieuwe winsten en steeds meer verbruik van energie, grondstoffen, om nog te zwijgen van menselijke arbeidskracht. Dat systeem profiteert zelfs nog van de schaarse aan energie en grondstoffen die het zelf heeft teweegge-

bracht, omdat die schaarste aanleiding geeft tot nieuwe investeringen voor de bouw van bijvoorbeeld kerncentrales en voor het uittesten van nieuwe technologieën. Het zou liefst ook nog van de milieuvervuiling willen profiteren die het eveneens zelf heeft veroorzaakt. Het is een systeem dat gebaseerd is op stelselmatige, mateloze verspilling van menselijke arbeidskracht en gezondheid en van de rijkdommen van de aarde.

Het alternatief is dus simpel en dwingend: in plaats van een 'economie' die zelf wil 'leven' van onze menselijke behoeften en de daarmee verbonden belangen, hebben we eindelijk nood aan een economie waarvan wij kunnen leven doordat ze uitsluitend in de dienst staat van de bevrediging van onze behoeften. Dit houdt in dat de economische politiek niet langer erop gericht mag zijn de omvang en de werking van het produktieapparaat steeds verder uit te breiden, maar integendeel in de volle mate van het mogelijke geleidelijk aan in te krimpen. Overal daar waar menselijke behoeften in feite op kortere of langere termijn definitief kunnen bevredigd worden, moet dit ook nagestreefd worden, en bijgevolg ook, op termijn, een stillegging van de desbetreffende produktietakken. Wat de menselijke behoeften betreft die van natuur bestendig terugkeren, moet er in de volle mate van het mogelijke voor gezorgd worden dat produktiecapaciteiten ontstaan die op lange termijn definitief ervoor kunnen instaan deze behoeften voortdurend te bevredigen.

Het inkrimpen van de economische bedrijvigheid overal daar waar de behoeften van de mensen waaraan ze beantwoordt op langere termijn definitief bevredigd zijn, brengt wel, op het eerste gezicht, een nieuw tewerkstellingsprobleem met zich mede. Maar de behoeften-economie waarvan ik het principe heb aangeduid, zou zo'n reusachtige besparingen op gebied van kapitaal, energie en grondstoffen inhouden dat zij het mogelijk zou maken uiteindelijk ook werk en diensten te bekostigen die geen 'winst' opleveren maar waaraan niettemin een werkelijke behoefte bestaat.

Wel moet ik toegeven, of beter beklemtonen, dat het voorgesteld principe van een andere economie ook een andere zienswijze op het probleem van de arbeid en de problemen van de tewerkstelling inhoudt. We hebben geen belang bij

het werken om te werken, indien de arbeid niet doelgericht beantwoordt aan werkelijke menselijke behoeften en belangen. Het dramatische van het huidig probleem van de werkloosheid ligt juist in het feit dat het binnen het bestaande economisch systeem niet mogelijk lijkt te zijn de mensen de middelen te verschaffen om in hun behoeften te voorzien, tenzij wanneer ze ingeschakeld worden in een produktieproces dat op de eerste plaats geen ander doel heeft dan zichzelf te handhaven en steeds verder te 'ontwikkelen'. Zij die zich heden blindstaren op het probleem van de tewerkstelling moeten de moed opbrengen om de drie volgende feiten onder ogen te zien:

1. Het doel van een reële economie kan niet erin bestaan zoveel mogelijk mensen tewerk te stellen (waarvoor?, en met welk loon?), maar enkel in het bevredigen van de behoeften van de mensen.
2. Ook de werkzoekenden zoeken niet op de eerste plaats werk, maar de nodige middelen om in hun levensonderhoud te kunnen voorzien.
3. Werk is er ook tegenwoordig genoeg, het kan enkel maar binnen ons economisch systeem niet bekostigd worden voorzover het geen 'winst' oplevert, en tengevolge van de steeds dalende opbrengst van dit systeem zelf.

Ik heb in het voorgaande weinig meer kunnen aanduiden dan het *principe* van een economisch alternatief. M.a.w. ik ben filosofisch gebleven, voor zover nl. filosofie te maken heeft met principevragen. Maar ik meen dat we in de tegenwoordige crisis, en dit overigens niet alleen op het gebied van de economie, inderdaad moeten begrijpen dat we het stellen van heel algemene principevragen niet langer uit de weg kunnen gaan. Van welk nieuw principe we in ieder geval moeten uitgaan, willen we onze crisis nog overwinnen, meen ik hier aangetoond te hebben. Met het oog op de doelstelling die in dit principe vervat is, moeten we pogen een weg uit te stippelen die naar dat doel kan leiden. Dààrvan zouden onze politici en ekonomen werk moeten maken.